

MÜBADELE SONRASI BURSA'DA ÜRETİCİ VE KÜÇÜK ESNAFIN DURUMU

Bedri MERMUTLU*

ÖZET

Uzun süren savaş yılları ardından Osmanlı Devletinin yıkılışı ülkenin ekonomik faaliyetlerini de derinden etkilemiştir. Gittikçe azalan üretim faaliyeti durma noktasına gelmiştir. Kurtuluş Savaşının ardından toparlanmaya ve canlanmaya başlayan çalışma hayatını Bursa'daki görünümü ile bize veren güncel belgelerden biri İstanbul'da yayınlanmakta olan Meslek adlı ekonomi gazetesidir. Meslek Gazetesi hemen her hafta Bursa'dan verdiği haberlerle bu şehirdeki çalışma hayatını sıkı bir şekilde takibe almıştır. Ayrıca 1925-1926 yıllarına ait Bursa Vilayeti Sâlnamelerindeki bilgilerle kontrol edilebilen ve tamamlanan bu gazete haberleri sayesinde Bursa'da yaşanan değişim ve toparlanmaları izlemek mümkün olmaktadır. Mübadelenin yarattığı ortamda yaşanan çalışma ve üretim faaliyetlerindeki sorunlar gazete yazılarıyla gösterilen çözüm önerileriyle aşılmaya çalışılmaktadır. İnşaat esnafı, koza üreticileri, dokumacı esnafı ve berberlerin çalışma koşulları ve sorunları; balıkçılık ve ipekçilik gibi üretim kollarının geliştirilme çareleri o günlerin şartları içinde değerlendirilip sorunları dile getirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mübadele, Bursa esnafı, İpekçilik, Meslek Gazetesi.

---

* Yrd.Doç.Dr. İTİCÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

ABSTRACT

The Status of Manufacturers and Small Tradesmen in Bursa After the Exchange

The fall of the Ottoman Empire after long years of war has deeply affected the country's economic activities. Gradually declining manufacturing activity has come to a standstill. One of the current documents giving us the working life in recovery and revival after the War of Independence with its appearance in Bursa is the Newspaper of Meslek published in İstanbul. The Newspaper of Meslek, with the news it gives from this city almost every week, has strictly followed the working life in Bursa. In addition, thanks to the reports which can be checked and completed with the information in the Yearbook of Bursa Province belong to years 1925-1926, it can be possible to observe the changes and recoveries in Bursa. The problems in the work and production activities, in the environment created by the Exchange, have been tried to be solved with the proposals shown in newspapers. The working conditions and problems of construction tradesmen, cocoon producers, weavers and barbers; the solution to development of such production branches as fishery and sericulture have been expressed by evaluating them in terms of the conditions of those days.

Key Words: Exchange, Bursa tradesman, Sericulture, Newspaper of Meslek.

GİRİŞ

Bir ülkenin veya şehrin ekonomik hayatının sadece sermaye, teknoloji, üretim ve tüketim elemanlarına bağlı olmayıp çeşitli sosyal ve politik gelişmeler tarafından da şekillendirildiğinin en iyi örneklerinden biri Milli Mücadele sonrası Bursa'sında gözlemlenen çalışma hayatındaki gelişmelerdir. Oldukça kapsamlı olan bu tür bir konuyu Bursa şehri özeliyle sınırlandırarak izlemek suretiyle bazı ilginç fotoğraflar tespit etmek mümkündür. Söz konusu süreç, genelde bütün Türkiye, özelde Bursa şehri için yaşanmış şiddetli bir kırılmadan sonra yaşanmakta olan toparlanma çabalarını resmetmesi bakımından önemli bir zaman dilimine aittir. Her şeyden önce, yüzyıllar boyunca daima bir üretim ve ticaret merkezi olarak ülkenin kalbi konumunda olan Bursa şehrinin bu toparlanma sürecinde de başı çekmesi doğaldı ve öyle olduğu görülmektedir. Bursa bilgi, sermaye, yetenek ve gelenek gücüyle sahip olduğu avantajlara karşılık savaş sırasında yaşadığı işgal, savaşta yitirdiği insan varlığı ve işgal sonrasında gerçekleşen demografik alt üst oluşlarla bir sürü travmanın içinden çıkmak zorunda kalmıştır. Avrupa sanayii karşısında zaten inhitat evresine girmiş olan Bursa'nın yerli sanayii savaş yılları boyunca yaşadığı yıkım ve sarsıntı ile iyice kötüleşmiş, işgal güçlerinin uyguladığı mezalimle bu yıkım

katmerlenmiştir. İstirdat sonrası ülkede yaşanan rejim değişikliği yeni toplumsal intibakları gerektirirken bunun ekonomik hayat boyutu üzerinde de şüphesiz ki yansımaları yaşanacaktı. Örneğin milli bir toplum yaratma stratejisi ile Anadolu toprağındaki Türk unsuru güçlendirilmeye çalışılmış ve dışarıda kalan Türk unsuruyla içerideki Rumlar mübadeleye tabi tutulmuştur. Bursa bu mübadele operasyonundan en fazla etkilenen şehirlerin başında gelir. Dışarıya gönderilen unsurların boşalttığı iş gücünden yoksun kalınırken dışarıdan gelenlerle ise kimi zaman sorunlar yaşanmış, kimi zaman onlara sorunlar yaşatılmış, kimi zaman da iki taraf birbirine yeni açılımlar sağlayarak yeni ekonomik tecrübeler yaşanmaya başlanmıştır. Padişahlık rejiminin yerine kurulan Cumhuriyet, bir yandan halkın yönetimi olduğunu gösterecek söylem ve projeler ortaya koymaya çalışırken bir yandan da savaştan çıkan ama yeni bir bunalıma, ekonomik bunalıma doğru yol alan dünyanın ortasında aslında ekonomik modelini aramaktaydı. Ancak ne olursa olsun Bursa bu tarihten itibaren artık eskisinden farklı bir toplumsal ve ekonomik hayata doğru ilerlemek zorunda kalmıştır.

Ele aldığımız dönem, istirdattan sonra ve Cumhuriyetin ilanı akabinde gerçekleştirilen mübadelenin taze etkileri arasında ve Cumhuriyet inkılâplarının henüz başlangıcındaki 1925-1926 yılları olacaktır. Bütün bu şartların yarattığı ortama denk düşen mutlu bir tesadüf o günleri sıcağı sıcağına sütunlarına aktarmış olan bir gazetenin, Meslek Gazetesi'nin elimizde olması ve bize yeteri kadar veri aktarmış olmasıdır. Meslek Gazetesi İstanbul'da yayınlanan ekonomi ağırlıklı bir haftalık gazetedir. "Muhyiddin" imzasıyla yayınlanan ve çalışma hayatının örgütlenmesiyle ilgili kendine mahsus görüşleri olan bir yayın organıdır. Otuz sekiz sayı çıkan bu gazetenin pek çok sayısında Bursa'daki ekonomik hayat ve Bursa esnafının sorunlarıyla ilgili haberlere ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Bazı sayılarda haberlerle ilgili belge niteliğinde güncel fotoğrafların da yer aldığı görülmektedir. Bu makalede Meslek Gazetesi'nin haber ve yorumları çerçevesinde bu yıllardaki Bursa esnafı ve Bursa'daki çalışma hayatı ile ilgili tespitlere yer verilerek savaş sonrasında toparlanmaya çalışan Bursa'nın o günlerdeki tablosu hatırlanmaya çalışılacaktır.

Muhacir İskânı

İşgal sırasında işgal güçleri Müslüman Türklerin Bursa şehrindeki varlığını mümkün olduğu kadar azaltmak üzere doğrudan ve dolaylı pek çok vesileyi kullanmışlardır. Örneğin 14 Haziran - 14 Aralık 1921 tarihleri arasında Bursa'da 3 bin 247 Müslüman aile reisine rahatlıkla çıkış izni verilerek Türklerin şehri terk etmeleri teşvik edilmiştir.¹ Ancak istirdattan sonra şehrin nüfus dengesi hızlı bir şekilde, bu defa azınlıklar aleyhine

---

¹ Akkılıç, Yılmaz, *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa*, Nilüfer Yılmaz Akkılıç Ktp. Yay., Bursa, 2008, C. II, s. 530.

değişmeye başlamıştır. Türkiye topraklarından kısa zaman zarfında ayrılan Ortodoks Rumların sayısı 850 bini buluyordu. Bu kitlenin yüzde sekseni kent kökenli olup kent merkezli iş kollarından kopmalarıyla berberlik, terzilik, kunduracılık, manifaturacılık, halıcılık, ipekçilik gibi önemli iş kollarında boşluklar bırakmışlardı. Ayrıca üretim ve hizmetin azalması sonucu fiyatlar yükselmiş; dış piyasaya dönük ticareti uzun zamandır onlar ellerinde tuttukları için ihracat rakamlarında da önemli oranlarda gerilemeler yaşanmıştır.² Özellikle Balkan Savaşından beri önemli sayıda göçmen almaya devam eden Bursa şehri 1923 yılında varılan anlaşmayla, bu sefer giden azınlıkların yerine yeni kalıcı sakinler kabul etmeye başlamıştır.

Mübadele 1924 yılının önemli toplumsal olaylarından biridir. Mübadeleyle Türkiye'deki - ve tabii ki Bursa'daki - çok sayıda Rum vatandaş yurt dışına giderken geride önemli ölçüde iş kolunda açıklık bırakmışlar; bu iş yerlerinin önemli bir kısmı kapanarak çalışanları işsiz kalmıştır. Buna karşılık mübadele yoluyla Türkiye'ye - ve tabii ki Bursa'ya - gelen çok sayıda mübadil Türk için de yeni iş imkânı yaratmak zaruretiyle karşı karşıya kalınmıştır. Gerçi gelen mübadillerin yerleştirildikleri bölgelerin eski yerlerine benzer özellikler taşımasına özen gösterilmişse de ayrıntılarda ve özel şartlarda bunun sağlanması zaman almıştır. Türkiye'den giden azınlıkların çoğu şehir kökenli meslek sahipleri iken bunlara karşılık gelen Türklerin büyük çoğunluğu tarımsal alanda çalışmakta olan bir kitle idi.³ Ayrıca her ne kadar mübadil Türkler daha vapurlara binerlerken iş kollarına göre gruplara ayrılmalarına dikkat ediliyor idiyse de çoğu zaman yerleştirildikleri yerlerde karşılaşılabilecek sorunlar yine de önlenmiş olmuyordu.⁴

Mübadil göçmenlerin Bursa'da yerleştirildikleri bölgelerde karşılaşılan sorunlardan biri, yerleşilen yeni yer dutluk bir bölge ise buradaki dut ağaçlarının yeni sakinleri tarafından kesilmesidir. Meslek Gazetesi bu konuyu sütunlarında enine boyuna tartışmaktadır. Gazetenin yorumuna göre Bursa'da bu mesele iki cepheli bir üretim faciası doğurmuştur. Bursa'dan firar eden Rum kozacı köylerine mübadil muhacirler iskân ettirilmiş bulunuyor. Buralar ipek böceği üretiminde en elverişli yerlerdi. Etrafı dutluklarla çevrili olan bu köylerin ipek böceği ve tohumu üretimi önemli bir yekûna ulaşıyordu. Mesela Demirtaş Köyü dünyanın en yüksek özelliklerini haiz ipek kozası yetiştirmekle tanınır. Sadece bu köyde Rumlar zamanında

---

² Arı, Kemal "Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed.: Zeynep D. Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, (tsz), s. 152.

³ Karakoç, "Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve sonrasındaki Durumu: Tirilye (Zeytinbağı)'nda Ekonomik ve Sosyal Yaşam", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed.: Zeynep D. Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, (tsz), s. 188.

⁴ Arı, s. 164.

üretim beş bin pakete yaklaşıyordu. Bugün ancak iki yüz paket ürün elde edilebiliyor. Bunun sebebi, yeni iskân edilen muhacirlerin ipekçi olmamalarıdır. Çünkü bunlar Dramalıdırlar. Tütüncü olan bu muhacircikler ipek böceği işinden anlamazlar ve anlamamakta da haklıdırlar... Bu yüzden onlara serzeniş etmek haksızlık olur. Zaten işler böyle devam ediyor. Vilayet emir veriyor: Dutluklar kesilmeyecek, kesilmesin! Jandarma ceza kesiyor. Ama yine dutluklar kesiliyor, çünkü yerine tütün ekilecektir. Bu suretle bir yandan bir istihsal maddesi mahvoluyor, diğer yandan bir istihsal hayatı durduruluyor...

Meslek, bu analizi yaptıktan sonra sorunun kaynağı ve düzeltilmesi hususunda da düşüncesini belirtmektedir: Çünkü muhacir iskân edilirken onların hangi nevi işleri yaptıkları ve hangi madde üzerinden istihsalde buldukları iyiden iyiye araştırılmamıştır. Bundan dolayı Bursa ipek böceği üretiminin mühim bir yekûnunu dolduran Demirtaş Köyü gibi köylerin dutlukları kesiliyor, diğer taraftan da devamlı olarak idari baskılarla tütün dikmeye çalışan muhacircikler bunalıp kalıyorlar... Yapılacak şey, buradaki tütüncü muhacirlerin tütün mıntikasına nakilleridir.⁵

Aralık 1923'den Aralık 1924'e kadar bir yıl içinde Bursa'ya mübadeleyle gelen göçmen sayısı 26 bin 204'tür. Bu sayı zaman içinde 32 bini bulacaktır.⁶ Bıçakçılık iş kolunda Balkan savaşı göçmenlerinin Bursa'ya kazandırdığı zenginlik ve ivmeden Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin açtıkları asri berber salonlarına kadar Bursa'nın değişen çarşı vitrininde göçmenlerin katkısı günden güne kendini gösterecektir.

İşgal sürecinde ve sonrasında en rahat konumda bulunan azınlık zümresi Yahudilerdi. Yahudiler gayrimüslim olmaları nedeniyle düşmana karşı hedef olmadıkları gibi Türklere zarar vermedikleri için diğer azınlıkların uğradıkları tepkiye de uğramamışlardır. Bu yüzden kurtuluştan sonra ekonominin yeniden canlandırılması sırasında hem istifadeleri hem katkıları olmuştur.⁷ Bu zümre ile hâlâ faaliyetini sürdürmekte olan Levantenlerin Bursa iş hayatındaki rahat konumları ve ağırlıkları o yıllarda çıkan gazetelere verdikleri firmalarına ait reklamlardan anlaşılabilir.⁸

İşgal Sonrası Bir Köy Örneği: Aksu

Yunan işgalinin Bursa ekonomisi üzerinde yaptığı tahribat ayrıntılı olarak bilinemese de bu işgali yaşayan bir köyün, Aksu köyünün işgal

---

⁵ Meslek, No. 20, 28 Nisan 1925, s. 6.

⁶ Arı, s. 167.

⁷ Akkılıç, II, s. 591.

⁸ Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'nın Alâmet-i Farikaları*, Bursa Araştırma Vakfı Yayınları, Bursa, (tsz), ss. 56-59.

travmasından sonraki toparlanışını üretim tablosuna bakarak izlemek bizi ilginç verilerle karşılaştırır. Bursa'nın yirmi dört kilometre doğusunda İnegöl şosesi üzerindeki Aksu köyü Yunan işgalinin bütün ağırlığını çekmiştir. Burası Yunan karargâhı olmuştu. Meslek'in gözlemlerine göre köy şimdi (1925 yılı) yavaş yavaş kendine gelmektedir. İşgalden önce 90 çift öküzü olan köyde istirdattan sonra ancak üç çift lâgar öküz kalmıştı. Şimdi 63 çifte ulaşmış bulunuyor. Geçen seneye nispetle hububat üretimi beş altı mislidir. Öküz miktarının artmasından bu bellidir.⁹ Hayvancılık Bursa'ya gelen mübadil göçmenlerin vazgeçemedikleri sektörlerden biridir. Hatta bir kısmı gelirken bütün zorluklara rağmen yanlarında hayvanlarını da getirmişlerdir.¹⁰

Önceki yıl (1924) 22'yi geçmemiş iken bu sene köyde 48 kutu ipek böceği tohumu açılmıştır. Köy, işgalden önceki yıllarda 100 kutu kadar böcek besleyebiliyordu.

Bu sene gül yağı çıkaran tek kazan var. Halbuki gülcülüğün köyde çok eski bir geçmişi olmamasına rağmen, Yunan işgalinden önce on iki kazan gülyacağı üretimine ulaşılmıştı.

Ancak bazı kalemlerde ise geçen yıla göre azalma olmuştur. Geçen yıl beş yüz dönüm tütün eken köylü bu yıl ancak üç yüz dönüm ekebilmiştir. Tüccarın köylüyü bezdirmiş olması bu azalmada en önemli sebeptir.¹¹

Dokumacılık

Bursa'da 1926 yılında on üç ipek fabrikası faaliyettedir. Bu fabrikalardaki mancınık sayısı 726'dır. Fabrikaların yıllık üretimi takriben 68 000 kilo ipektir. Bursa'da bulunan on bir dokuma fabrikasında yetmiş yedi tezgâh yer almaktadır. Fabrikaların yıllık üretimi 130 000 metre kumaştır. Fabrikalardan biri Türk Anonim Şirketi tarafından Muradiye İstasyonu civarında yeni inşa edilmiş olup makine ve tezgâhları son sistemdir. Fabrikada bolinaj, tisaj, apre, boya olmak üzere dört branş vardır. Memleketimizde, kadife dışında, Avrupa'dan ithal edilmekte olan her cins kumaş bu fabrikada imal edilebilmektedir.¹²

Meslek Gazetesi dokumacılık konusunu ayrıntılı bir şekilde ele alarak Bursa'nın en eski mesleklerinden biri olan dokumacılığın Bitinya'nın Osmanlılara intikalinden beri mevcut bir iş kolu olduğunu hatırlatır. Meslek'e göre kaplıcaların ilham ve tevlit ettiği anlaşılan bu meslek sayesinde Bursa refah ve servet kazanmıştır. Bursa'da dokumacılık başlıca

---

⁹ Meslek, No. 31, 7 Temmuz 1925, s. 3.

¹⁰ Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, ss. 82-84, 124.

¹¹ Meslek, No. 31, 7 Temmuz 1925, s. 3.

¹² Sâlname, s. 255.

havluculuk, futacılık, âbânicilik, kefiyecilik, krep, krep döşin, Bilecik çatmacılığı, kutnu ve oda döşemeciliği olan beledicilik kollarından meydana gelmektedir. Bu dokumacılık kollarından bir kısmı çeşitli nedenlerle bu yıllarda artık yaşamamaktadır. Örneğin beş yüzden fazla futa tezgâhından, evladiye diye şöhret bulan beledi mamulâtından, kutnu ve âbânicilikten artık eser yoktur. Bilecik çatması denilen kadife işçiliği ise iki tezgâha münhasır kalmıştır. Kırk elli yıl önce tekâmül edip Dünya Harbi'nden itibaren inişen geçen havluculuk da aynı akıbete uğramaktadır. Üç bin havlu tezgâhının dört yüze düşmesi havluculuğun düştüğü durumu göstermektedir. On dokuzuncu yüzyıl sonlarına doğru jakar imalinin havluculuğun tekâmül etmesindeki payı büyüktür. Ancak şimdi tezgâhlarda kullanılmakta olan kalın iplikli nedeniyle havluların kalitesi bozulmaktadır.

Bir havlu tezgâhında haşlıcı, kalemcı, devereci, çehreci, masuracı, saçakçı, potçu ve ipek sarıcısı olarak sekiz kişi çalışmaktadır. Çalışanların yarısı kadın olup evlerde, erkekler ise tezgâhlarda ve dudahhanelerde çalışırlar. Şehrin hemen her tarafında bu tezgâhlar mevcuttur. Halihazırda sayısı beş bini bulan havlucu işçi ve kalfalarının bir yardımlaşma şirketleri vardır. Şirket tamamen işçilere ait olup patronlar dahil değildir. Her işçi bu şirkete ayda elli kuruş vererek ortak olur. Şirketin bankadaki mevduatı iki bin liraya ulaşmıştır...

Havluculuğun inhibitatı sebepleri arasında Avrupa ürünlerinin rekabeti, rağbetsizlik ve himayesizlik gibi önemli sebepler sayılabilir. Esnaf özellikle himayesizlikten şikâyetçidir. İzmir ve İstanbul otellerinde düne kadar kullanılan Bursa havluları yerini Avrupa ürünlerine bırakmıştır. Büyük miktarda Tunus, Mısır, Arnavutluk; az da olsa Arabistan ve Bulgaristan'a yapılan ihracatın giderek durması ve mamulâtın yalnızca dahile sevki işlerin azalmasına ve bir çok müessesenin iflasına neden olmuştur. Şam ve Beyrut havalisine gönderilen ve anavata denilen ipek başlıklı havlularla, Bulgaristan için yapılan krep üzerine anavata işleri bu gidişle sona erecek gibi görünmektedir.¹³

Bursa'da havlu tezgâhları şehrin muhtelif yerlerine dağılmış durumdadır. Kepezler'de Birinci ve İkinci Peştemelcılar Hanı'nda 153, Meydancık civarında 100, Yolgeçen'de 240, Emir Sultan'da 30, Muradiye'de 30, Çatal mahallesinde 20 kadar havlu tezgâhı vardır. Dokunan havluların önemli bir bölümü İstanbul'a ve o yolla Anadolu'ya sevki ihraç edilir. Havlu dokumaya lazım olan ipliklerin yüzde doksanı İngiltere, İtalya ve Japonya'dan, geri kalan bölümü ise İzmir, Adana ve İstanbul'dan temin edilir.¹⁴

---

¹³ Meslek, No. 8, 3 Şubat 1341, s. 14.

¹⁴ Sâlname, s. 257.

Seferberlikten önce Bursa'da bin 700 havlu tezgâhı varken savaştan sonra bu sayı 400'e kadar inmiştir. Bu tezgâhlarda yılda 300 ila 500 bin adet havlu üretilmektedir. En ünlü ustalar Bedri, Kâmil, Hacı Ahmet, Süleyman, Abdi, Kadri ve Vahit Efendilerdir.¹⁵

Meslek'te Rıza Ruşen imzasıyla verilen bilgilerden Bursa'nın ünlü ipekli ve telli bürümcükleriyle ipekli surelerinin de (¹⁶) müşterisini önemli ölçüde kaybetmiş olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların çalıştığı iki bin krep, sure ve bürümcük tezgâhından ancak altı yüz tanesi kalabilmiştir. Bütün bu kayıplara karşılık krep döşincilik önemli bir ilerleme ve gelecek göstermektedir. Krep döşin fabrikaları ikiden altıya çıkmıştır; üç fabrika da inşa halindedir. İmalat alanında krep döşinciliğin gün geçtikçe önemli bir yer tutacağı umulmaktadır.¹⁷ Bursa'nın önemli bir zanaat kolu olan arakiyeciliğin yerini bu yıllardan itibaren şapkacılık alacaktır. Bu iş kolu 1925 yılında gerçekleşen şapka inkılâbından doğrudan doğruya etkilenecek yeni bir şekil almaya başlamıştır. Birinci, ikinci ve üçüncü nevi tiftik ve yün fötr ve Panama şapka, tiftik ve yün kasket imalatı Bursa'da arakiyeciliğin yerini alarak bu şapka ve kasketler çoğunlukla Anadolu'ya sevk edilecektir.¹⁸

1926 yılında Bursa'da faaliyette bulunan özel ve tüzel dokumacılar ve faaliyet yerleri şunlardır: Kumaşçı Hacı Sabri Bey (Eşrefiler Mahallesi), Ticaret-i Umumiye Şirketi (Yeşil Caddesi), Bekir Sıtkı Bey (Yeşil Caddesi), Ahmet Zekai Bey (Daye Hatun Mahallesi), Şevkizade Tevfik Bey (Hisar Mahallesi), Osman Nuri Bey zevcesi (İshakşah Mahallesi), Mehmet Emin Bey (Tefsirhan Mahallesi), Hacı Resulzade Mehmet Bey (Mücellidi Mahallesi), Feyzullah Bey (Umurbey Mahallesi), Mehmet Nazmi Bey (Reyhan Mahallesi), Bursa Dokumacılık Şirketi (Muradiye İstasyonu civarı).¹⁹

İpek Böcekçiliği

Bursa'da dut bahçeleri yıldan yıla gelişerek 122 bin dönüme kadar ulaşmış iken 1905 yılından sonra gözle görülecek biçimde gerilemiş ve savaş şartlarının olumsuz etkisiyle 58 bin dönüme kadar düşmüştür. Böcekçiliğin yaşamakta olduğu bu sorunların giderilmesi ve geliştirilmesi çarelerinin sağlanması bağlamında bir talimatname yayınlanmış olduğu gibi uzmanların

---

¹⁵ Sâlname, s. 299.

¹⁶ Sure'nin küçük para kesesi anlamına gelen bir kelime olarak, "surre" kelimesinin bir başka söylenişi olduğu sanılmaktadır. (B.M.)

¹⁷ Meslek, No. 8, 3 Şubat 1341, s. 14.

¹⁸ Sâlname, s. 257.

¹⁹ Sâlname, s. 286.

köylere kadar giderek köylüye fenni bilgi vermesi uygulamasına başlanmıştır. Ayrıca kozacıların yetiştirdiği koza ürününün sağlıklı ve kolay biçimde piyasaya arz edilmesi ve zarar görmemeleri düşüncesiyle şehirde bir İpek Borsası kurulmuştur.²⁰

1888 yılında açılan İpek Böcekçiliği Mektebi'nin açılmasındaki öncelikli amaç, 1865 yılında Pastör'ün ipek böceklerine bulaşan hastalıkların giderilmesi ve her türlü hastalıktan uzak sağlam ipek böceği tohumu üretmek konusunda ortaya koyduğu usul ve kuralları teorik ve uygulamalı olarak öğretmektir.²¹ Bu okulun tesisinden önce ipek böceği tohumlarını Avrupa'dan almak zorunda idik; fakat sonradan iç tüketim buradan karşılandığı gibi külliyetli miktarda dışarıya tohum ihracatı yapılmaya başlanmıştır. Ayrıca Fransa, İtalya, Çin ve Japonya'dan getirtilen muhtelif cins tohumlardan üretilen kelebeklerle memleketimizdeki Bağdat cinsi kelebeklerin birleştirilmesinden üretilen melez bir cins elde edilmiştir. Mektepte üç yıldan beri çalışılmakta olan bu melezleştirme uygulaması ile flaşeri hastalığına mukavim tohumların elde edilmesi amaçlanmaktadır.²²

Meslek, Bursa ekonomisinin can damarı olan ipekçilik üzerinde ısrarla durmakta ve bu konudaki gelişmeleri takibine almaktadır. Bursa'da ipekçiliğin yaşamakta olduğu olumsuzlukların tarihi seyri hakkında bilgiler verdikten sonra içinde yaşanan koşulların düzeltilmesi için de öneriler getirmektedir. Türkiye üretiminin önemli bir maddesi olan ipek böceği ve kozacılığı en güçlü ve yoğun biçimde Bursa'da yerleşmiş iken bugün Bursa böcekçiliğinin geçirmekte olduğu buhran karşısında köylüler “biz bu evleri ipekçilik ile yaptık, böceklerimize şimdi ne oldu?” demektedirler. Gerçek şu ki Bursa böcekçiliği Meşrutiyet'te başlayan ve Yunan işgali zamanında en düşük seviyesine inen bir gerilemeye maruz kalmıştır.

Meslek'e göre ipek sektöründeki olumsuzlukların başlangıcı altmış yıl kadar öncesine dayanmaktadır. Çin'de, Japonya'da, Fransa'da ve İtalya'da baş gösteren karataban hastalığı bütün dünyayı istila ettiği gibi Bursa ipekçiliğini de inhitata uğratmıştı. Bu inhitat Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kuruluşuna kadar devam etti. Osmanlı borçlarına karşılık olmak üzere Türkiye ipekçiliği karşılık gösterildikten sonra bütün Türkiye'de olduğu gibi Bursa'da da ipekçilik gelişmeye başladı. Çünkü Düyun-ı Umumiye alacağının önemli bir kısmını ipekçilik maddesinden tahsil etmek üzere ipekçiliği inhitattan kurtaracak çarelere ve teşkilatlanmaya girişmiştir. Öncelikle karataban hastalığının önüne geçilmesi için o zamanki Düyun-ı Umumiye İdaresi, Fen Müşavir-i Umumisi olan Tomrukyan'ı tetkik için

---

²⁰ Sâlname, ss. 175-176.

²¹ Sâlname, s. 178.

²² Sâlname, s. 180.

Avrupa'ya göndermişti. Bu suretle ipek böcekçiliği karataban, kireç, sütlü gibi kırıcı hastalıkları Pastör'ün gösterdiği ve Düyun-ı Umumiye'nin uyguladığı yöntemlerle yenebilmiştir. Düyun-ı Umumiye İdaresi sayesinde ipekçilik işine Avrupa fennî usulleri girmiştir. Bursa Darülhariri'nin tesisi, tohumların, damızlık kozaların ayrılması konusunda fennî kontroller hep bundan sonra başlayan gelişmelerdir. Bursa'da ve bütün Türkiye'de koza ve tohum üretimi Düyun-ı Umumiye İdaresi'nden önceki üretimin yaklaşık dört beş misline ulaşmıştır.

Bu tedbirlerin sonucunda Meşrutiyet'in ilk yıllarına doğru Bursa üretimi, ihracat malı olarak altı milyon yaş kozaya, bir milyon 600 bin kutu böcek tohumuna ulaşmıştır. Bunun 800 bin kutusu İran ve Kafkasya'ya gidiyordu. Bu üretim gücü Meşrutiyet'ten sonra yavaş yavaş düşmeye başlamıştır. Bu düşüş savaş yılları içinde artarak Yunanlıların Bursa'yı işgalleri zamanında yaş koza üretimi 300 bin kiloya, tohum da 20 bin pakete kadar inmiştir. Bu miktar Bursa ipekçiliğinin en düşük seviyesidir. İpek böceği yapan köylüler ümitlerini kaybetmişlerdir; böcekçilikten iflas eden köylüler dutlarını kesmeye başlamışlardır.

Bursa'nın kurtuluşundan sonra böcekçilik yeniden inkişaf etmeye başlamıştır. Bu yıl (1925) 800 bin kilo yaş koza ve 160 bin kutu tohum üretilmiştir. Ancak bu üretim artışı yanıltıcı olabilir. Çünkü kozacılığın, böcekçiliğin gerilemesinin amilleri hâlen devam ettiği gibi yeni buhran sebepleri de buna eklenebilir. Meşrutiyet'ten sonra savaşların verdiği devamlı sarsıntıların yanında iktisadi hayattaki genel düzensizlik en önemli nedenlerdir.

Sermayesizlik, kredisizlik ve fennî araçlardan mahrumiyetin yanında baygın hastalığı yeni bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Darülharir sütlü(ce), karataban, kireç hastalıklarına Pastör usulüyle çareler bulmuştu; ama baygın hastalığına henüz bir çare bulunabilmiş değildir. Çünkü hastalığın mikroskop altında dahi teşhis edilmesi mümkün değil. Bu hastalıktan kurtulmanın bilinen tek çaresi böcekler için “kışlaklar” hazırlamaktır. Bu ise büyük paraya dayanmaktadır. Bir kışlak yapmak için en az on on beş bin liraya ihtiyaç duyulmaktadır. Meslek'e göre bu büyük yatırımı yapması beklenen Düyun-ı Umumiye İdaresi bu işe yanaşmak niyetinde değildir; bu yüzden bugün Bursa böcekçiliğinin önündeki en önemli konu budur.²³

I.Dünya Savaşı'ndan önce Bursa'da ipekli üretiminde kırk dört fabrika çalışmakta iken savaştan sonra bu fabrikaların sayısı beşe inmiştir. İstirdattan sonraki canlanmayla birlikte ise fabrika sayısı on üçe ulaşmıştır.

---

²³ Meslek, No. 18, 14 Nisan 1925, s. 10.

Bursa'da ipek üretiminin layıkıyla değerlendirilemediği düşünülmektedir. Makineler eski sistem olduğu gibi işçilerin bilgi dereceleri de yeterli olmadığı için dış ülkelere arzu edilen kalitede ipekli kumaş verilememektedir. Dış ülkelere bu yüzden kumaş yerine koza ihraç edilmektedir. Bu durumda ürünün katma değerinden istifade edilemediği için önemli miktarlarda kazanç elden kaçırılmaktadır.

1926 yılı itibariyle Bursa'da faaliyet gösteren ipek fabrikaları şunlardır: Hacı Sabri Bey (Umurbey Mahallesi), Yusuf Ziya Bey (Umurbey Mahallesi), Yusuf Ziya Bey (Eşrefiler Mahallesi), Bilecikli Ali Vehbi Bey (Kurdoğlu Mahallesi), Mehmet Fazlı ve Ortakları (Umurbey Mahallesi), Yako Penhas Biraderler (Ahmet Paşa-yı Fenari Mahallesi), David Saban Biraderler (Dere Mahallesi), Bebo Efendi (Altıparmak Mahallesi), Mösyö Romangal (Yolgeçen Mahallesi ve Demirkapı Mahallesi), Lui Buvariye (Demirkapı Mahallesi), Mösyö Veşavul Biraderler (Dere Mahallesi), İsak Eskenazi (Dere Mahallesi).²⁴

Bu tarihte Bursa'da faaliyet gösteren meşhur tohum firmaları ise şunlardır: Mehmet Rüşdi Bey, Hacı Yakup Efendi, İmamzade Hamit Efendi, Gaffarzade Mehmet Efendi, Hafız Rıza Efendi, Fazlı ve Şürekâsı, İsmail Hakkı Bey, Sait Bey, Hacı Raşit Bey, Resulzade Mehmet Efendi, İbrahim Hakkı Efendi, Kütahyalızade İsmail Efendi, Sabri Efendi, Süleyman Razi Efendi.²⁵

Berberler

Sermayeye pek ihtiyaç duyurmayan berberlik mesleğine Türk sanatkârların çok çabuk intibak göstermekte ve başarı sağladıkları bilinmektedir. Türk berberlerinin bir kısmı dükkânlarda faaliyet gösterirken bir kısmı da “bî-dükkân” esnaf arasında yer almaktaydı. Meslek Gazetesi'nin verdiği bilgiye göre savaştan önceki yıllarda Bursa'daki en temiz berber salonlarının Ermeni ve Rumlar tarafından işletildiği görülmekte iken mübadeleden sonra bütün berberlerin Türk olduğunu söylemeye gerek yoktur. Bu hızlı tekâmülde Bulgaristan muhacirlerinin önemli payı olmuştur. Aynı durum İstanbul'da da gözlenebilir. İstanbul yakasının oldukça temiz berber salonlarını muhacir gençler açmıştır.

Meslek gazetesi Bursa berberlerince o günlerde icra edilen geleneksel peştemal kuşanma töreniyle ilgili oldukça canlı tasvirlerde bulunurken esnafın mesleki dayanışmasına ve geleneklere bağlılığına dikkat çeker. Haberde bildirildiğine göre Bursa'da esnaf arasında gerçekleşen törende berberlik sanatının kıdemli büyüklere meslekte yetişen elemanlara

---

²⁴ Sâlname, ss. 286-288.

²⁵ Sâlname, s. 297.

ustalık ve kalfalık diplomalarını vermişlerdir. “Törene katılan meslek mensuplarının her biri temiz giyimli, mesleğinden geçinmeye karar vermiş mübarek bir grup olarak karşımızda yer almışlardır. Tören Bursa’nın Abdal Murad mesiresinde icra edilmiştir. Esnafın ‘taamiye’ dedikleri bu sevinçli merasimi Abdal Murad’da yapması gelenektendir. Kısmen bir gün öncesinden gidilir, çadır kurulur. Kazanlarla yemekler pişirilir. Ertesi gün meslek evlatları, uluları huzurunda yiyip içer, merasim yapılır, diplomalar dağıtılır. İşret katiyen yoktur. O kadar yürekte bir merasimdir ki dini bir mahiyet alıyor gibidir.”

Son teşekkürü itibariyle henüz bir yaşında olan Berber Cemiyeti’nin tabii üyeleri 190 kişidir. Cemiyet sandığından “mesleğin düşkünleri, hastaları tedavi ve iâşe olunmakta, mesleğe tam bir baba ve kardeş timsaliyle kanat germektedir”. Berber esnafının gösterdiği çok önemli gelişmelerden biri de eğitime önem vermeleridir. Gece mekteplerinin öğrenci mevcudunu çoğunlukla berber çırakları teşkil etmektedir.²⁶

Bıçakçılar

1926 yılında Bursa’da 47 adet bıçak, çakı, destere imalathanesi mevcut olup yılda altmış yetmiş bin kadar muhtelif bıçak, büyük ve küçük çakı, bağ desteresi yapılarak çoğunluğu İzmir’e gönderilmektedir.²⁷ Bıçakçı esnafının sayısı konusunda Meslek Gazetesi de yaklaşık aynı sayıyı vermektedir: 50 adet.²⁸

1925-1926 yıllarında Bursa bıçakçılarının ileri gelen ustaları 1910 yılından itibaren hızlanan göçlerle Bursa’ya gelen Rumeli ve Balkan göçmenleri arasından çıkmışlardır. Bu ustalar, savaşın içinden geldikleri için kesici aletlerle iyi tanışan ve en öldürücü bıçakları büyük bir özenle yapan kişilerdir. Mesleklerindeki titizliklerinde bu psikolojinin etkisi olduğu muhakkaktır. Cumhuriyet devrinin isim yapmış ustalarından Nazmi Çelener, Eşref Tüfek, Salih Görey, Mora’lı İbrahim, Yaşar Soyubol, Ömer Makasçı gibi bıçak ustaları çeşitli cephelerde savaştıktan sonra Bursa’da bu mesleği icra eden kişilerdir.²⁹

1925 yılının koşullarında fabrika ürünlerinin el ürünlerine alternatif olarak baskın çıkması bıçakçı ve destereci esnafını etkilemiştir. Bu gözlem, zamanın ekonomi basınına şu ifade ile yansımıştır: “Fabrika ile rekabet etmek kuvvetini kendinde bulan bir sanat varsa o da Bursa desterecileridir”. Meslek Gazetesi bıçakçılar ve desterecilerle ilgili geniş bir yorumda

---

²⁶ Meslek, No. 12, 3 Mart 1925, s. 12.

²⁷ Sâlname, s. 256.

²⁸ Meslek, No. 4, 6 Kânunisâni 1341, s. 6.

²⁹ Kavaklı, s. 86.

bulunarak o tarihlerdeki bu iş kolunun durumu hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir:

Desterecilerin baş müşterisi üzüm ve hurma işleriyle uğraşan çevrelerdi. Vaktiyle Mısır'a yüz bin adet çekme gönderilirken savaş yıllarının şartları bu pazarları kurutmuştur. Bir önceki yılda iki iş adamının girişimiyle Mısır'a ancak birkaç bin destere gönderilmiştir. Araya giren savaş yıllarında Bursa müşterilerini başka üreticilere kaptırmıştı. Bir zamanlar yine Avrupa çekmeleri Bursa çekmeleriyle rekabet etmeye çalışmış ancak çiftçi denediği ve bildiği Bursa çekmelerini tercih etmeye devam etmiştir. Hatta Avrupalı üreticiler bu yüzden dışsız çekme ithal ederek dışlerini Bursa'da imal etmeyi düşündü ama dayanışan esnaf buna izin vermedi. Bugün Mısır fellahlarının kullandıkları Avrupa menşeli fabrika çekmelerinin bir nöbet kullanıldıktan sonra tekrar dişlemeye gelmediği bir gerçektir.

Girişimci esnaf bütün cesaretine rağmen yaptığı ticaretten kazanç elde edememiştir. Çünkü fabrika çekmeleri Mısır parasıyla elli paraya kurtardıği halde Bursa çekmeleri ancak yetmiş paraya kurtarıyor.

İstanbul siparişçileri de bu fiyat farkı yüzünden alelade demir çekmeyi tercih ediyorlar. Ancak esnaf bir türlü yüzyılların getirdiği şöhreti terk etmeye yanaşmamaktadır. Çelik destereyle demir destereyi ayrı ayrı fiyatlandırmaktan başka çare olmadığı için çelik destere üzerine çelik olduğunu gösteren bir damga vurularak ayırt edilmesi en makul yol olarak düşünülmektedir. Böylece isteyen istediği cins destereyi almış olur.

Bursa destere ve bıçaklarının ana müşterileri İzmir, İstanbul, Edirne ve Adana'dır. Arabistan da bu müşterilerin arasında tekrar yer alacaktır.

Bursa çekmeleri halis çelik olup bilhassa dişleri bakımından taklidi kabil değildir. Bu dişler Türk egesiyle imal edilmekte; bu egeyi de bugün ancak Bursa'da tek usta imal etmektedir. Çekme esnafı eski geleneği devam ettirmekle birlikte yeniliğe de kapalı kalmamıştır; çatal, bıçak, sustalı çakılar, çeşitli kalem çakıları, meyve bıçakları imal etmeye de başlamıştır.

Destere için kullanılan şimşir önceleri Selânik'ten getirilirken şimdi Bilecik'ten getirilmektedir. Şimşir sıcağa dayanıklı olduğu için Arap memleketleri için imal edilen ürünler mutlaka şimşirden yapılmaktadır. Adi ağaçlar bıçaklarda kullanılır. Boynuz da bıçakçılıkta kullanılan önemli bir malzemedir. Bıçakçı esnafı fantezi olarak kama da imal etmektedir ama bunun geleceği görülmemektedir; köylüye hitap eden hayvan tarakları ve çoban çakıları talep gören en harcıalem ürünlerdir.³⁰

---

³⁰ Meslek, No.4, 6 Kânunisâni 1341, s. 6.

Bıçakçılar içinde Remzi Usta, Hayrettin ve Süleyman Efendiler, desterciler içinde İsmail, Ömer, Mustafa ustalar sanatın en maharetli isimleridir.³¹ Bursa’da her bıçakçı ustanın ayrı modellerinin olması ve hiçbir ustanın diğer bir ustanın modelini imal etmemesi eskiden beri devam eden bir meslek geleneğidir.³²

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de demir ve çelik temin etme konusunda büyük sıkıntılar yaşanmaktaydı. Bu yıllarda çelik ihtiyacını karşılamak için hurda demir ve çelik toplanmakta, Yunanlıların sınır belirlemek üzere çaktıkları çelik kazıklar sökülerek, yarılıp, kesilip bıçak namlusu yapılmaktaydı. Bu yıllarda Bıçakçı esnafı Bursa’da değişik yerlerde bulunmakla birlikte yoğunlaştıkları bölge Okçular Çarşısı’nın altında Dağistan Çarşısı denilen yerdı. Bursa’ya mahsus yivli-oluklu “Bursa bıçağı” üretimi aynı kalite üzerine üretilmeye 1953 yılına kadar devam ederek bu yılda değiştirilen 6136 sayılı Ateşli Silahlar ve Bıçaklar Yasası ile bu üretim sona erecektir.³³

Dülger Esnafı

Rum ve Ermenilerin Bursa’yı terk etmelerinden dolayı en çok boşluğu hissedilen iş kollarından biri de inşaatçılık olmuştur. İnşaat sektörü neredeyse tümüyle bu kesimlerin elindeydi. Ermeniler bu bölgeden gidince, insanlar “artık bizim evlerimizi kim yapacak?” diye üzölmüşlerdi.³⁴ Özellikle Ermenilerin bu iş kolunda bıraktığı boşluk kısa zamanda Türkler tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Böylece bu önemli iş kolu Türklerin elinde devam etmeye başlamış bulunuyordu. 1925 yılında inşaat sektöründe çalışan esnaf bir araya gelip yeniden örgütlenerek yapılanmaya karar vermiştir. Meslek Gazetesi’nde bu konudaki gelişmeler yakından izlenmektedir: Bursa’da inşaatçılık yapan ve daha çok dülger ve duvarcı esnafı olarak anılmakta olan bu esnafın mevcudu üç yüz kişiye ulaşmıştır. Her sanatta kalfalık ustalıktan daha alt kademede yer alırken ilginç bir şekilde dülgerler arasında kalfalık ustalığın üstünde bir mertebe olarak kabul edilmektedir.

Savaştan çıkarak yeniden yapılanmakta olan Bursa’da şu sıralarda önemli bir inşaat faaliyetine tanık olunmaktadır. Bu inşaatlar arasında 48 bin liraya ihale edilmiş olan Özel İdare ile 55 bin liraya ihale edilen Maliye binalarının temelleri atılmıştır. Bu önemli inşaat yatırımları karşısında

---

³¹ Sâlname, s. 299.

³² Kavaklı, Murat, *Bursa Bıçakçılığı Tarihi*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2007, s. 34.

³³ Kavaklı, ss. 30-32.

³⁴ Kaplanoğlu, Raif, *Bursa’da Mübadele ...* s. 124-125.

memnun olmaları gereken inşaat esnafının tam tersine şikâyetçi oldukları görülmektedir. Çünkü inşaatlarda ecnebi ustalar istihdam edilerek yerli ustalara yer verilmemektedir. Esnaf, ecnebi ustaların istihdamından şikâyetini hükümete bildirmiş; ancak, “ne yapalım, onlar ecnebidir; bir şey yapamayız” denmiş. İnşa işini yüklenen firmaların şüphesiz ki istedikleri elemanları çalıştırma yetkileri vardır. Ancak neden bu inşaatları kendilerinin taahhüt ederek bu soruna başından el atmadıkları sorulduğunda söz dönüp dolaşp yine sermaye meselesine gelmektedir. Yabancı mallarına karşı yerli mamulâtı savunan Cumhuriyet hükümetinin avans vermek suretiyle milli esnafı himaye etmesi gerekir. Gerçi ustalar için ötede beride iş bulmak şimdilik zor değilse de gelecekte daha büyük sıkıntılar yaşanabilir.³⁵

Bu yazıdan iki hafta sonra “Bursa Dülgerler Esnafı Cemiyeti Reisi Mustafa” imzasıyla gazeteye bir yazı gönderilir. Daha önceki haberi kısmen düzelterek bazı ilavelerde bulunan bu açıklama o günlerdeki dülger esnafının durumunu açıklığa kavuşturmuş olması bakımından önemli bir belgedir. “Bursa Dülger Cemiyeti Hakkında” başlığıyla yayımlanan bu yazı şöyle devam etmektedir:

“... Bizim gibi her suretle unutulmuş ve terk edilmiş bir kitleye dair herhangi bir mecmuada bahis açılması fevkalade memnuniyet ve iftiharımı mucip oldu. Bazı hususlarda isabet olmadığını da arz etmek isterim. Bir kere cemiyetimizin ismi doğru olarak “Bursa Dülger Cemiyeti”dir. İkincisi üç yüze varan üyemizin tümü denebilecek surette iş bulmakta olduğu da doğru değildir. Yirmi otuz kişi ancak iş görmekte, diğerleri kahve parası bulamayacak derecede işsizlik içinde boğulmaktadır. Binaenaleyh ecnebi ustaları istihdamı, belirttiğiniz gibi daha az şayan-ı ehemmiyet değildir. Mamafih şunu da temin ederim ki bu resmi inşaatların sorumlusu olan mühendis (Ekrem Hakkı Ayverdi Bey) Bursa’daki meslek erbabı hakkında bilgi sahibi olmadıkları için betonarme gibi işlerde istifade edilecek kimselerin aramızda bulunduğunu bilmemektedir. Durum kendisine açıklanınca memnuniyetle yerli ustaları çalıştırabileceğini bildirmiştir. Bursa ustalarının inşa ettikleri çok sayıdaki resmi daireler bu yanlış kanaati geçersiz kılacak olan örneklerdir. Kârgir umumi hapishane binası, kârgir ve henüz inşa halindeki Deveciler Mektebi, kârgir Hoca Alizade Mektebi, Ulucami önündeki medrese, Hoca İlyas Mektebi, ahşap Darümuallimin Mektebi, keza Kız Muallim Mektebi, Sanayi Mektebi, hastahaneler kâmilen Bursa’mızın Türk ustaları tarafından inşa edilmiştir. Her nedense düşmanlar tarafından, mübadele suretiyle güya açılan yokluğu Türklerin dolduramayacağı hakkında yapılmakta olan propagandaya Türk gazeteleri bile katılmakta ısrar etmektedir. Esnafımız duvarcılık, dülgerlik, seyyar

---

³⁵ Meslek, Nu. 17, 7 Nisan 1925, s. 4.

marangozluk ve betonarmecilikte yeterli tecrübe sahibidir. Seyyar marangozluktan özellikle bahsetmemiz sabit marangozların ayrı bir teşekkül olmasındandır. Yoksa onların da büyük bir varlık gösterdikleri kabil-i inkâr değildir”.³⁶

Dülger Cemiyeti Reisi bu yazı ile birlikte “cemiyetin hey’et-i idaresini havi bir fotoğrafını da” gazeteye göndermiştir. Dülger Esnafının bu fotoğrafı Meslek Gazetesi’nin 19 Numaralı nüshasında yayınlanmıştır.

Balıkçılık

Meslek Gazetesi’nin verdiği bilgiye göre Bursa’da mübadele dolayısıyla akamete uğrayan üretim alanlarından biri de balıkçılıktır. Daha önceki Rum sakinleri tarafından gölden azami derecede yararlanılırken onların gitmesiyle göl olanca verimiyle ihmal edilmiştir. Giden Rumların yerine gelen mübadillerin de balıkçılıkla başlarının hoş olmadığı görülmektedir.

Bursa’dan Kirmasti’ye giden şoseye altı kilometrelik bir yol ile bağlanan Apolyont köyü ekonomik bağlantılarının elverişliliğine rağmen beklenen randımanı verememektedir. Bu köy fetihten beri kendi özel şartlarını bozmadan yaşamıştı. Savaştan önceki sakinlerinin pek azı Müslüman olan ve görünüşte Bursa merkezine tabi bir köy ama gerçekte ruhani ve cismani bir teşkilat ile özerk durumda yaşayan Apolyont, şimdi bu sakinleri mübadele görünce kısırlaşmış fakirleşmiştir. Mübadeleden önce dokuz yüz civarında Rum ailenin yaşamakta olduğu köyün eski sakinlerine ait dört beş katlı evler şimdi ancak yakacak olarak kullanılan malzeme yığınlarına dönmüş durumdadır. Bu evlerden bir müddet sonra enkazdan başka bir şey kalmayacağı anlaşılıyor.

Mübadeleden önce bin aileye geçim kaynağı olan göl mübadeleden sonra nihayet yüz haneye ulaşan eski sakinlerinin ancak altmış kayık ile avlandığı ve yüz yirmi kadar balıkçının yararlandığı bir kaynak haline inmiştir. Oysa Apolyont Gölü’nden gerektiği gibi yararlanılabildiği takdirde bu sayının birkaç misli aileye geçim sağlayabileceği kuşkusuzdur. Gölün mahsulü tür itibariyle yayın, sazan, turna gibi balık cinsleriyle sınırlı olmakla birlikte avlanma süresi uzun olduğu için bol miktarda ürün elde edilebilmektedir. 1925 yılı itibariyle, son derece düşük randımanlı halinde bile gölden çıkarılan balık miktarı iki yüz bin okkayı aşmış bulunmaktadır. On dört bin kilo kadar da havyar elde edilmiştir.

Gölün civarındaki köylerin de yararlanması mümkün olduğu halde gölden yararlanan altmış kayığın tümü eski bir şehircik olan bu köy halkına

---

³⁶ Meslek, Nu. 19, 21 Nisan 1925, s. 11.

aittir. Civardaki köylerden yalnız üçü yarımşar saat kadar içeride olup, diğerleri bir deniz modelini andıran gölün tam sahillerindedir. Ancak ne var ki Türkler bu nimet madenine arkalarını çevirmişlerdir. Sıkı çalışıldığı takdirde en fazla bir haftada telafi edilebilecek av malzemeleri masrafiyla verimli bir iş alanına girmesi mümkünken sudan ekmek çıkarmaya alışkın olmayan Türkler buna uzak durmaya devam etmektedir. Yeni yerleşen yüzlerce muhacir ailesinden ancak beş kayak balık için göle çıkmaktadır; diğer çoğunluğun gözü topraktır.

Balık ve havyardan başka gölün karides potansiyeli de mevcuttur; ancak ne avlanmasına önem veriliyor ne de çıkıyor. İstihale zamanında önemli bir hastalığa uğrayan karides büyük ölçüde kırılmıştır.

Binlerce hane Türk'ü mutlu ve müreffeh edebilecek kapasitedeki Apolyont Gölü'nden gerektiği oranda yararlanmanın koşullarının bir an önce sağlanması beklenirken şu soru öne çıkmaktadır: “Acaba suni surette balık üretenler bu servet ve huzur membaından neler istihsal edemez?”³⁷

SONUÇ

Ard arda gelen savaşlar ve ardından 8 Temmuz 1920 - 10 Eylül 1922'ye kadar iki yılı aşkın bir zaman yaşanan işgal ile uzun bir savaş maratonu yaşayan Bursa şehrinin kurtuluşla birlikte nasıl bir ekonomik yıkımın içinden çıktığı rahatlıkla görülebilir. Aslında Balkan Savaşı'yla başlayan bu yıkım süreci savaş yılları boyunca derinleşerek işgal yıllarında zirveye ulaşmıştır. İşgalden çıkan Bursa ekonomik gücünü neredeyse bitirmiş ve iyice yoksullaşmış bir şehirdir. Bursa'nın yeni demografik tablosuyla çalışma hayatı yeniden şekillenirken modernleşme koşullarının baskısıyla geleneksel üretim ve çalışma tablosunda da kopuşlar yaşanmaya başlanmıştır. “Ticareti tekeline ve ihtikârlığına alan bir azınlığın istilasından kurtulmuş” olmak, işgal sonrası toparlanış sürecinde resmi ağızlardan ifade edilen en önemli teselli noktası olmuştur. Ortaya çıkan boşluğun “Türklerin fitri doğruluğuyla ticaret alanında başarıyla doldurulmuş olduğu” inancı devlet ve basın organları tarafından pekiştirilmeye çalışılmış ve bu konuda duyulan kaygıları boşa çıkarma³⁸ hususunda toplumsal dayanışma ve dinamizm canlı tutulmaya çalışılmıştır. 1925-1926 yıllarında en çok üzerinde durulan konu iyice azalan üretimin artırılması olurken bunun çağdaş yolunun üreticinin ve esnafın kendi aralarında birlikler kurmasından geçtiği düşünülerek bu yönde yeni deneyimlere başvurulmuştur.

---

³⁷ Meslek, No. 3, 30 Kânunisâni 1341, s. 3.

³⁸ Sâlname, s. 245.

KAYNAKLAR

- Akkılıç, Yılmaz: *Kurtuluş Savaşı'nda Bursa I-II*, Nilüfer Akkılıç Kütüphanesi Yayınları, Bursa, 2008.
- Arı, Kemal, “Tarihsel Süreçte Mübadele ve Bursa”, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed.: Zeynep D. Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, (ts.), ss. 147-170.
- Bursa Vilâyeti Sâlnamesi 1927*, Defa 35, Bursa Vilâyet Matbaası, 1927.
- Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'nın Alâmet-i Farikaları*, Bursa Araştırma Vakfı Yayınları, Bursa, (tsz.).
- Kaplanoğlu, Raif: *Bursa'da Mübadele*, Avrasya Etnografya Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Karakoç, Fulya Düvenci, “Bir Mübadele Kasabasının Zorunlu Göç Öncesi ve sonrasındaki Durumu: Tirilye (Zeytinbağı)'nda Ekonomik ve Sosyal Yaşam”, *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Ed.: Zeynep D. Abacı, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, (ts.) ss. 179-194.
- Kavaklı, Murat, *Bursa Bıçakçılığı Tarihi*, Osmangazi Belediyesi Yayınları, Bursa, 2007.
- Meslek*, Haftalık Resimli Gazete, Sayı. 1-38, İstanbul, 1925.
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilâli*, 5. baskı, Örgün Yayınları, İstanbul, 1981.

بیر برلکی بللرندہ پشمال اولانلر اوستہ ، یقوللرندہ دستمال اولانلردہ قالفہ در .

Resim 1: Abdal Murad mesiresinde peştamal kuşanma törenine katılan berberler. (1926)

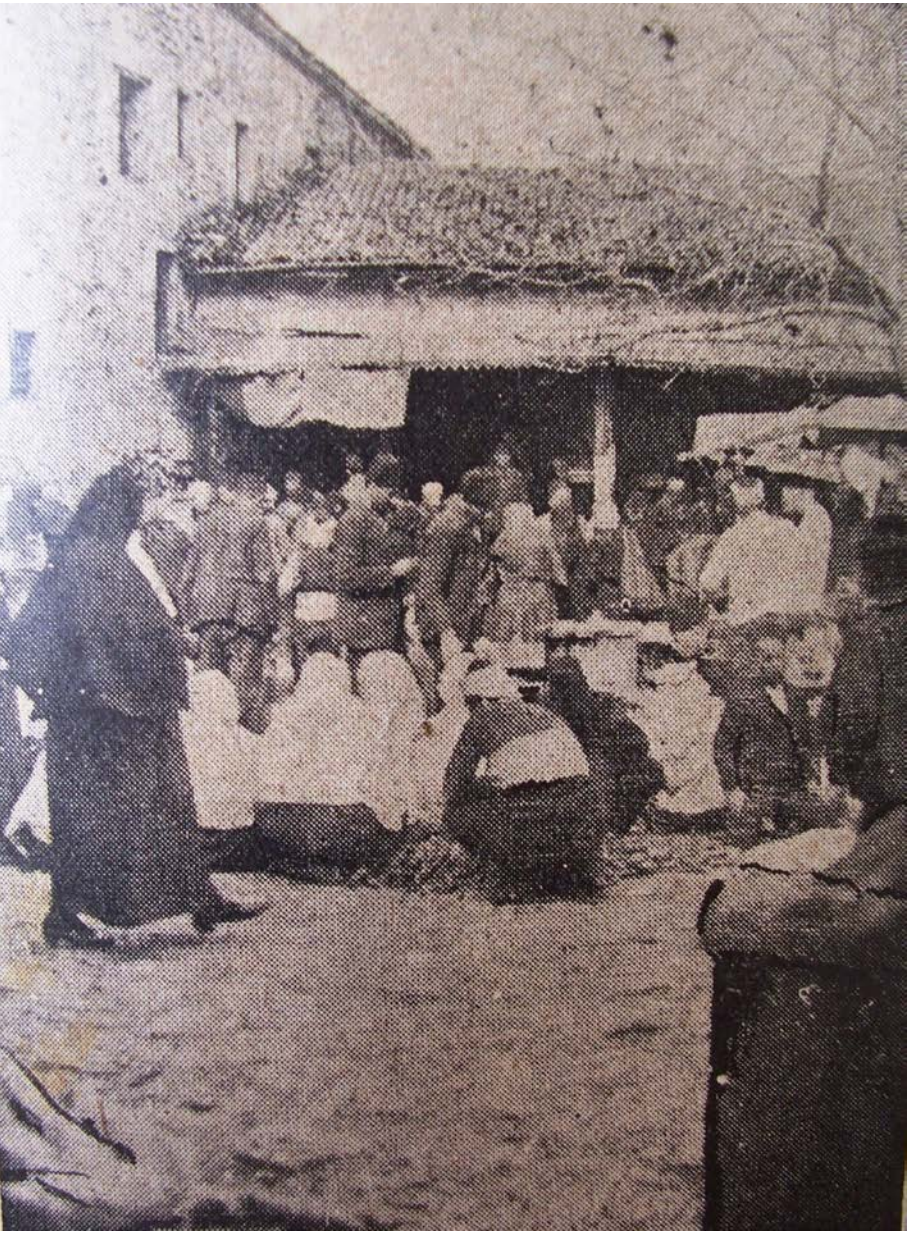

بروسہ دولکر اصنافی جمعیتی ہیئت اداره سی

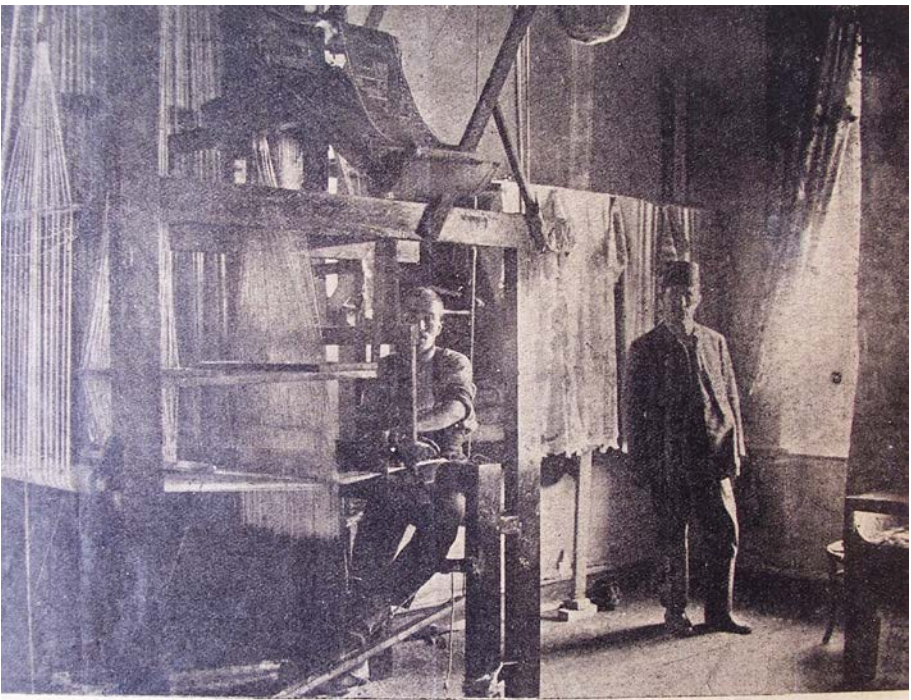
Resim 2: Bursa Dülger esnafı cemiyeti idare heyeti. (1926)

Resim 3: Bursa Pazarı'nda ürünlerini satan köylü kadınlar. (1926)

Resim 4: Bursa'da kadınlar pazarı. (1926)

مملكتك محبت و حمايه سنه لايق و مفتقر بروسه خاويليجياني دستگاهلارندن بى
مازليجي تونبىر بك آتاليهسى

Resim 5: Bursa'daki havlu tezgâhlarından biri. (1925)